A szép levél

VIZKELETY ANDRÁS

Egy 1966-ban kiadott könyvtártudományi tanulmánykötetben érdekes munka jelent meg irodalmi- és tudós-levelek elemzéséről.[1] A cikk szerzője, Otto *Wenig* kizárólag tartalmi szempontból vizsgálta a kiválasztott leveleket, és minden egyes darab esetében a következő kérdésekre keresett választ: Ki a levél írója? Ki a címzett? Milyen külső és belső körülmények között készült a levél? Van-e a levélnek valami jellemző mondanivalója az íróról, a címzettről és a korról? A levelek interpretációja során kiderült, hogy bár az egyes darabok „tartalmi" értéke különböző, mégis mindegyiknek van mondanivalója annak a számára, aki következetesen és megfelelő mértékű elmélyültséggel foglalkozik vele.

Minden levélnek vannak azonban formai, esztétikai komponensei is, amelyek sok esetben rész-válaszokat, kiegészítő szempontokat nyújthatnak a levelek tartalmát és írójuk személyiségét illetően. A „szép levélnek" önálló, sajátos bibliofil értéke is lehet.[2] A levél esztétikájával kapcsolatos előmunkálatok eddig alig folytak, csak vele érintkező kutatási területeken találunk rá néhány szórványos utalást. A dolgozat elsődleges célja figyelemfelkeltés és az ezen a területen felmerülő szempontok összeállítása a lehetőségekhez mért bő szemléltető anyag kíséretében.

Szükséges volt, illetve célszerűnek látszott, a megvizsgált levél-anyagnak többféle szempontból való korlátozása. A levelek mind az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonát képezik, és általában a XIX. század közepétől a XX. század elejéig, többségükben a századforduló körül íródtak. Összefügg ez részben a századforduló személyiség-kultuszával, amelynek sokféle művészi tükröződése ismeretes és ami a leveleknek az egyéniséghez illő alakításához a megfelelő kultúrtörténeti milieut adta, részben pedig a kor fejlett nagyüzemi papíriparával és a grafika ipari módszereivel. Itt szeretném még megemlíteni, hogy ezeknek a lehetőségeknek a felhasználását természetesen a levélíró anyagi, szociális és műveltségi viszonyai is korlátozták. Szerepet játszottak benne még a papírgyártás és a papírkereskedelem üzleti érdekei is, amennyiben minél nagyobb kínálatot igyekeztek teremteni a levélpapírok terén. A XX. század elejétől fogva azután egyre nagyobb szerepet nyert a magánlevelezésben is az írógéppel írott levél, amely a levelet, legalább is külső alakját tekintve, objektívebbé, személytelenebbé tette. A levelek célját, jellegét tekintve is alkalmaztam megszorítást, kirekesztettem az üzleti, reklám- és alkalmi jellegű darabokat: cégek, szállodák leveleit, karácsonyi, újévi stb. kártyákat.

Az eddigi Magyarországon megjelent gyűjteményes levélkiadványok[3] csak szórványos diplomatikai jellegű megjegyzéseket tartalmaznak a levelek alakjára és a pecsétekre vonatkozólag. A levelezéssel foglalkozó elméleti irodalom sem tér ki esztétikai kérdésekre. A középkori formuláriumok csak tartalmi, mégpedig — céljuknak megfelelően — hivatalos jellegű tartalmi vonatkozásokkal foglalkoznak, a mintaleveleken kívül általános utasításokat csak elvétve adnak. A formuláriumok késői utódai, a levelezőkönyvek már a mintaszövegeken kívül közölnek a levélírással kapcsolatos elméleti tudnivalókat is, a magyar levelezőkönyvek közül legrészletesebben az 1816-ban kiadott gyűjtemény: „A' Papirosnak, mellyre a' levelet írni akarom, tisztának, és ha nagy rendűhez írok, jó félének, 's szépen körűlmetszetnek kell lenni, ha fél árkust veszek tsak, nem kell a' levelet hosszszában, hanem a'mint nevezik in quarto írnom, hogyha pedig hoszszában akarok írni, egész árkust kell elővennem, külömben azt teszi hogy sajnálom tőle az üresen menő fél-árkust. Nagy tekéntetű Uraságoknak coperta boritékban kell írni, esmérőseimhez, atyámfiaihoz barátimhoz coperta nélkűl is írhatok. A' copertának pedig mindég vastagabb papirosból kell lenni . . . A' szép kezekhez kűldötteket inkábbára

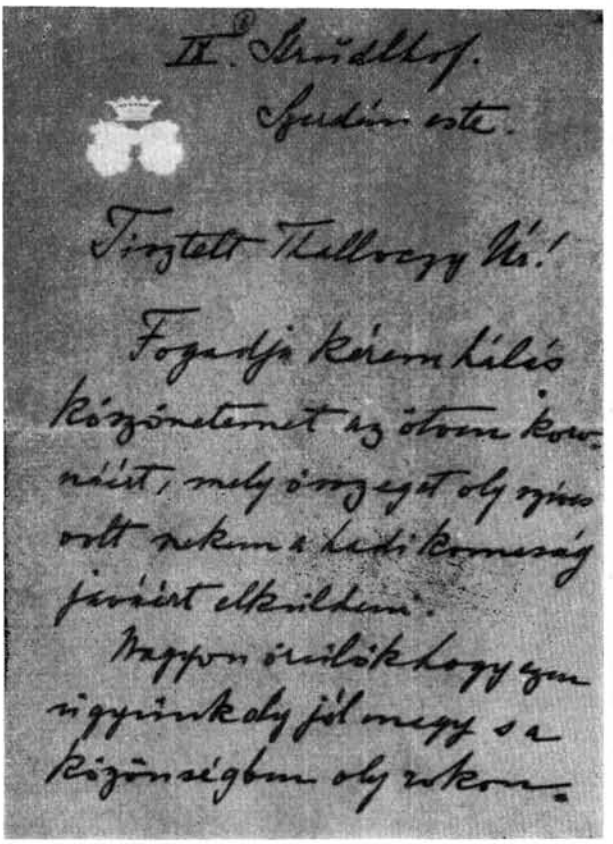
IX. Strudlhof.
Szerdán este.

Tisztelt Thalloczy Úr!

Fogadja kérem hálás köszönetemet az ötven koronáért, mely összeget oly szíves volt nekem a hadi komaság javáért elküldeni.

Nagyon örülök hogy ezen ügyünk oly jól megy s a közönségben oly rokon.

1. kép

2. kép

kék papirosba borítják, melly a'levél hollandia papirosához igen illik. — A' mesterséges öszve hajtások gyermekekhez illenek, és gyakran olvashatatlanná teszik az írást; sőt az is megesik, hogy a' felbontás alatt eltépődik a' levél. — Abban is sokan hibítanak, hogy úgy hajtják bé a' levelet, hogy azt a' petsétnek feltörése nélkűl is el lehessen olvasni."[4] Ezután hosszabb passzus foglalkozik a pecsétviaszok színével és a pecsételés módjával. Hasonló jellegű utasításokon túlmenőleg a ké-

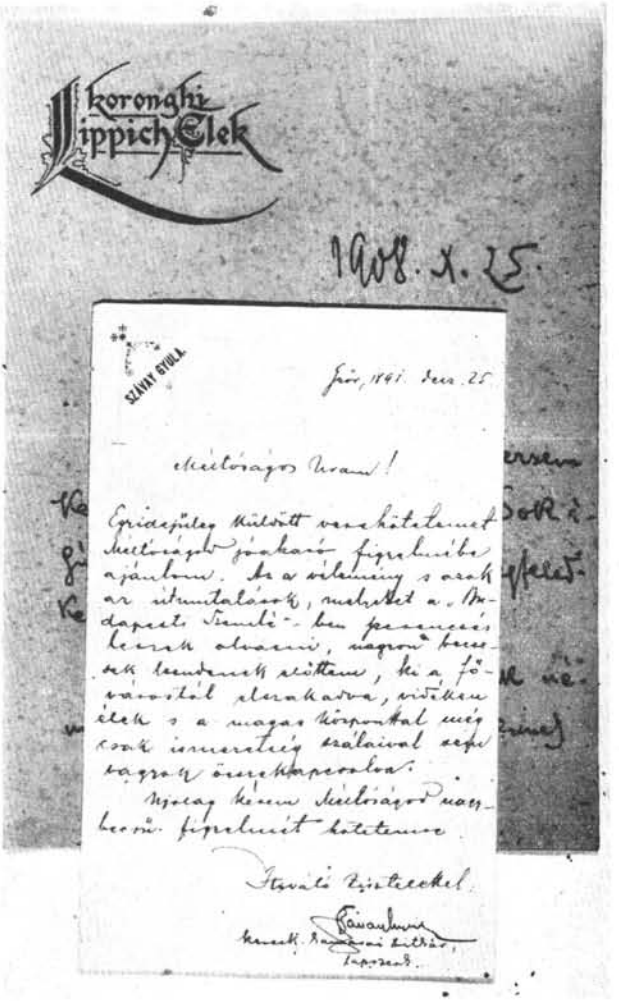

3. kép

sőbbi levelezőkönyvek sem terjednek. A modern levelezési ismeretekkel foglalkozó kézikönyvek természetesen csak az üzleti, hivatalos levelek bizonyos formai követelményeit rögzítik.[5] Egyes részletkérdésekre még különböző szaktudományokban találunk szórványos utalást.

1. A levél esztétikai hatását befolyásolja már a papír megválasztása is, amint erre már a fent idézett levelezőkönyv is felhívta a figyelmet. Szerepet játszhat itt a papír anyaga, felülete, színe, alakja (nagysága) és a papír előállításakor alkalmazott egyéb díszítőelem (bordázat, vízjel). A különböző papírfajták regisztrálása, vizsgálata, alkalmazási lehetőségük kiderítése a papírkutatás feladata.[6]

A megvizsgált levélpapírok között gyakori a vásznazott és a bordázott papír.

A bordázatot gyakran kiemeli a színezés, amit esetenként keskeny keretdísz is hangsúlyoz. Az itt alkalmazott színek összeválogatásával is lehet harmonikus, esztétikai hatást elérni. *Jankó* Ilona *Thallóczy* Lajoshoz írt levelének (1915, jún. 11, jelzet: Fond XI/483)[7] krémsárga bordázott papírját ízlésesen keretezi a keskeny aranyfekete vonal. A mélyfekete tinta használata még kedvezőbbé teszi a benyomást. Hasonló, de kevésbé egybehangolt megoldással többször találkozunk. Máskor kizárólag a színhatás érvényesül: pl. világoskék levélpapír, keskeny mélykék kerettel (*Jánosi* Béla Thallóczy Lajoshoz, 1915, okt. 15, Fond XI/489). A papír, a papírt díszítő címer és a felhasznált tinta tudatos összeválogatására enged következtetni Abaffy *Kovács* Irma levele Thallóczyhoz (1913, jan. 30. Fond XI/2): a halványlila papíron az erőteljes duktusú sötétlila tintás írás és a felső sarokban

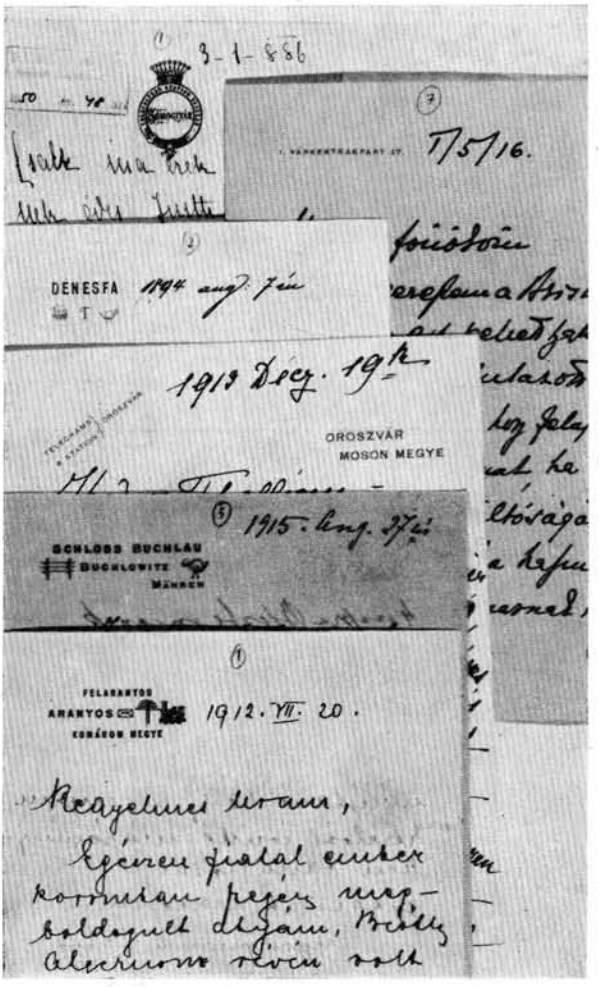

4. kép

5. kép

a dombornyomású középlila finomművű címer komoly esztétikai igényre vall. Ugyanígy, de különböző kék színeket összeválogatva írt *Álgya* Sándor Thallóczyhoz (Fond XI/35). *Berchtold* Lipótné szürke levélpapírjából hófehéren emelkedik ki a domborított kettős címer. A fekete tinta is hangsúlyozza a fehér-szürke-fekete színhatást (Fond XI/95, vö. 1. kép.)

A vízjelkutatás tudvalevően elsősorban a papírmalmok meghatározásához kíván segítséget nyújtani. Minden bizonnyal már kezdetben is, a fejlettebb technika által nyújtott lehetőségek óta azonban egyre fokozottabban a vízjel esztétikai igényeket is ki akart elégíteni, (szépen kirajzolt virág- és állat-motívumok, vagy geometrikus kompozíciók).

2. A tinta színét, az írások duktusát megemlítve már tulajdonképpen áttértünk a grafológia területére, amelyet itt csak röviden szeretnénk érinteni. A grafológiának jellemvizsgálati szempontból való jogosultságát mint más vizsgálati módszerek kiegészítőjét a mai lélektan már nem vonja kétségbe, legyen a Klages-féle „egzakt"-módszerű, vagy a Pulver-féle szimbolista íráselemzésről szó. Esztétikai értéke elsősorban annak a módnak van, ahogyan a levélíró a papír adta kereteken belül közölnivalóját (az írást) elrendezi: a margónak, a sortávolságnak, a bekezdéseknek. Természetesen a szűkebb értelemben vett grafológiai jegyeknek (duktus, azaz girlandos, árkádos vagy „fonalas" írás; dölésszög, tollnyomás, az alsó és felső betűszáraknak egymáshoz való viszonya, az ékezetek elhelyezése) valamint az egész írás formanívójának is van esztétikai hatása.

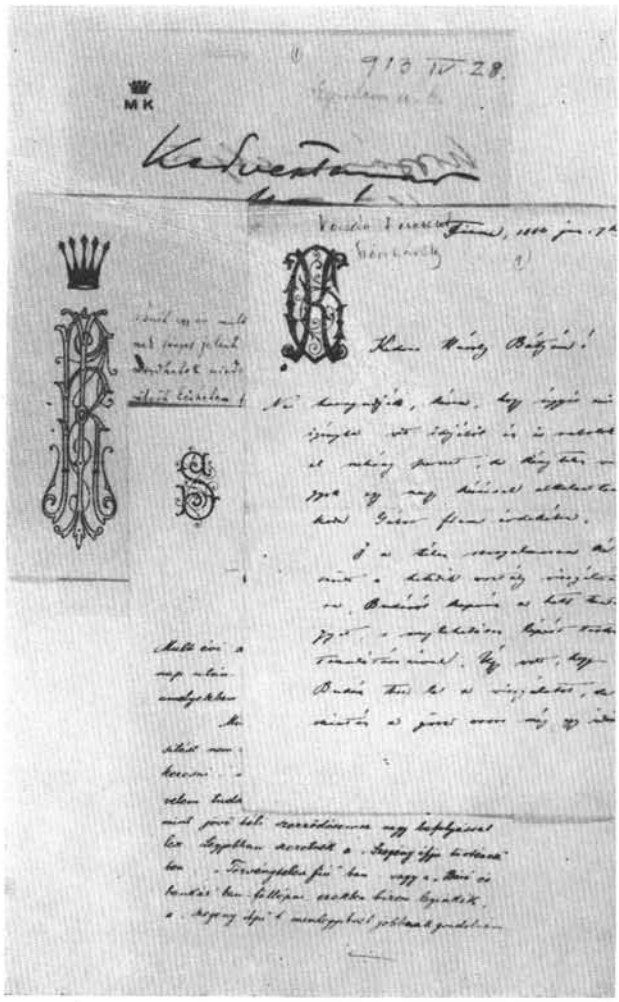

6. kép

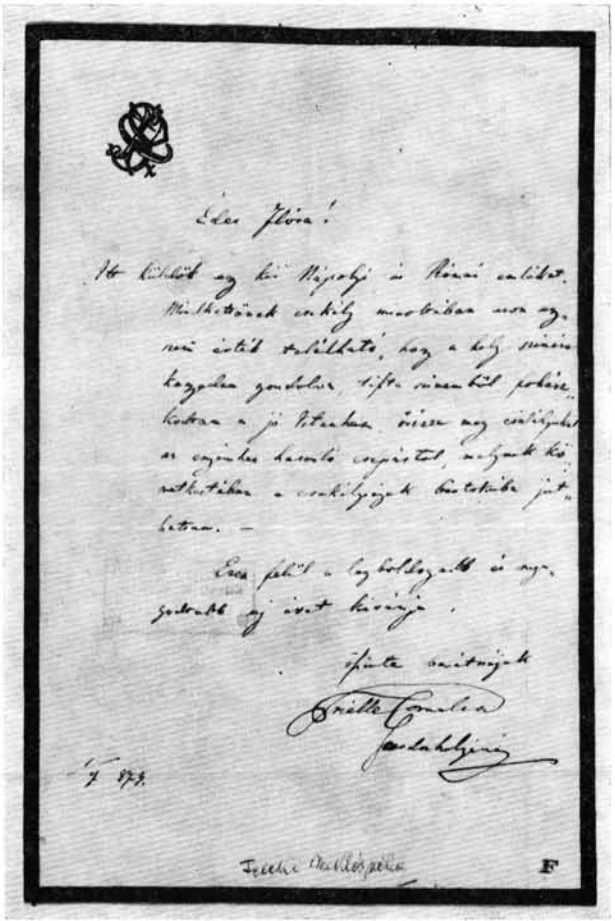

Édes Flóra!

Itt küldök egy kis Nápolyi és Római emléket. Mielhetőnek eszkely mivoltában azon egyszerű érték található, hogy a hely szinére kapcsolva gondolva, tifta szinemből fohászkodtam a jó Istenhez, őrizze meg eszkelyeket az egyenes hasonló eszpástol, melynek következtében a eszkelyeinek bestokába jutbatnam. —

Ezen felül a legboldogabb és megelégedettebb ej évet kívánja.

Őszinte barátnéjak

Trielle Cornelia

Gondolhelyénéj

7 873.

Felelni Millőspéla

F

7. kép

Édes barátom!

(2)

Kedves Cornéliám!

Először is becsánat az indiocrétiáért! Majd személyesen

Kedves Gátzám!

8. kép

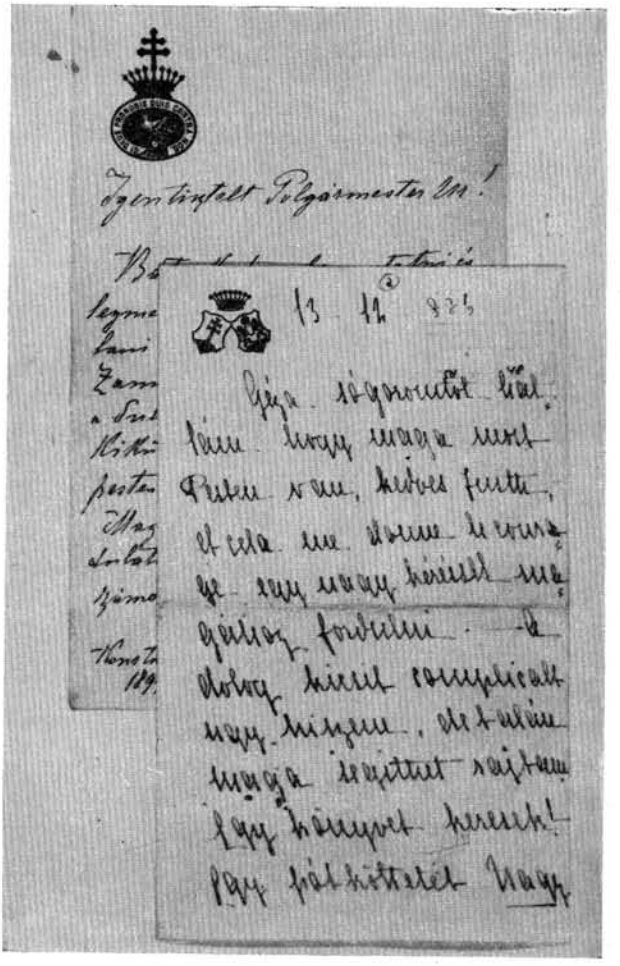

9. kép

3. A névjegyhez hasonlóan eredetileg kizárólag gyakorlati célt szolgált a levélfejre nyomtatott név, gyakran csak egyedül, gyakran névjegyszerűen a címmel együtt. Itt a betűtípus megválasztása vagy az esetleges színes nyomás szól a szépérzékhez (2. kép). Előfordulhat a név körül kis keretdísznek, vagy a név elején díszesebb iniciáléknak különböző grafikai technikák segítségével való alkalmazása (3. kép). Ennek másik fajtája, amikor csak a cím került a levélpapír felső jobb vagy bal oldalára, esetleg helyet hagyva a dátumnak is (4. kép). A szépérzéknek már több teret engedett, ha az egyszerű címen kívül a címet kiegészítő adatokat (utolsó posta, vasútállomás, távírda, távbeszélő) is jelezték a levélpapíron vagy írásban, többnyire azonban a megfelelő fogalmakat szimbolizáló kis ábrákkal vagy más díszítéssel (4. kép). A papír alapszíne és a nyomtatott szöveghez, ill. kisgrafikákhoz használt színek itt is további lehetőségekre nyújtottak alkalmat.

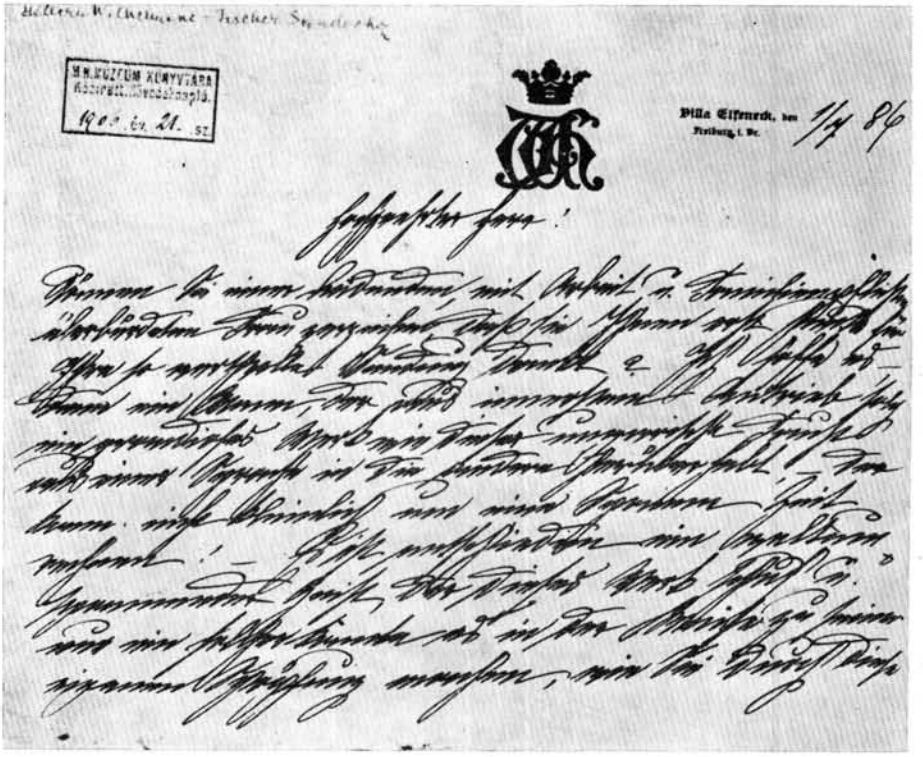

10. kép

4. A név kezdőbetűinek (monogramoknak) az egyéni ízléshez szabott megoldása rajz vagy kézimunka (hímzés) formájában mindenki előtt ismeretes. Természetesen ez a levélpapíron is sokrétű alkalmazást nyert, ugyanaz a személy gyakran többféle monogramos levélpapírt is használt, leggyakrabbak a szecessziós agyonstilizált formák. Gyakori a monogram fölött a nemesi korona, néha a család vagy a személy jelmondata is. Találunk természetesen egészen egyszerű kivitelezésű monogramokat is, valamennyi közül kiemelkedik *Jászai* Mari egyik levélpapírjának erőteljes J betűje. A technikákat tekintve találunk többféle megoldást: fekete vagy színes grafikát, színtelen vagy színezett dombornyomást és metszetet (5., 6. kép). A levél többféle esztétikai összetevőjének többé-kevésbé tudatos összehangolását a monogramal kapcsolatban is felfedezhetjük. Így pl. azonnal feltűnő a hasonlóság *Prielle* Cornélia monogramja és aláírása között (levél *Feleki* Miklósnéhoz, 1873, júl. 1. vö. 7. kép).

5. A családi származás, a tradíciótisztelet, a nemesi rang hangsúlyozására szolgáltak elsősorban a címeres levélpapirok. Volt, hogy csak a korona került a papír felső sarkába, vagy a címer valamelyik jellegzetes alkotóeleme, többnyire a címerállat. Ezen a területen is előfordult a színtelen dombornyomás, a finomrajzú metszet a körvonalak színezésével vagy domborításával, vagy az erősen domborított sötét színű (a fekete vagy bordó pecsétviaszt utánzó) címer. Ugyan-

annak a címernek gyakran többféle variánsa is szerepelt: *József* főherceg pl. 11 féle, színösszeállításukban és némileg alakjukban is különböző címeres levélpapírt használt. Férjes asszonyok saját és férjük címerét együtt nyomatták a papírra, máskor a címert a család jelmondata övezte (8., 9. kép). Itt is találunk példát a különböző formai elemek összhangjára. *Hillern* Wilhelmine *Fischer* Sándorhoz írt levelének (1886, júl. 1) archaizáló jellegét a merített, vágatlan szélű papiros, a régies stílusú metszett korona, monogram és az írás archaikus duktusa, valamint a szövegben használt fordulatok is hangsúlyozzák (10. kép). *Windischgrätz—Dessewffy* Valéria koronás-monogramos levélpapírja és kézírásának képe alapján is joggal föltételezhetjük, hogy levélpapírját maga tervezte, vagy a tervezésbe legalábbis beleszólt (1883, nov. 25. ismeretlen professzorhoz, melyben neki küldött rajzokat köszön meg! Vö. 11. kép). — A címer nem mindig a

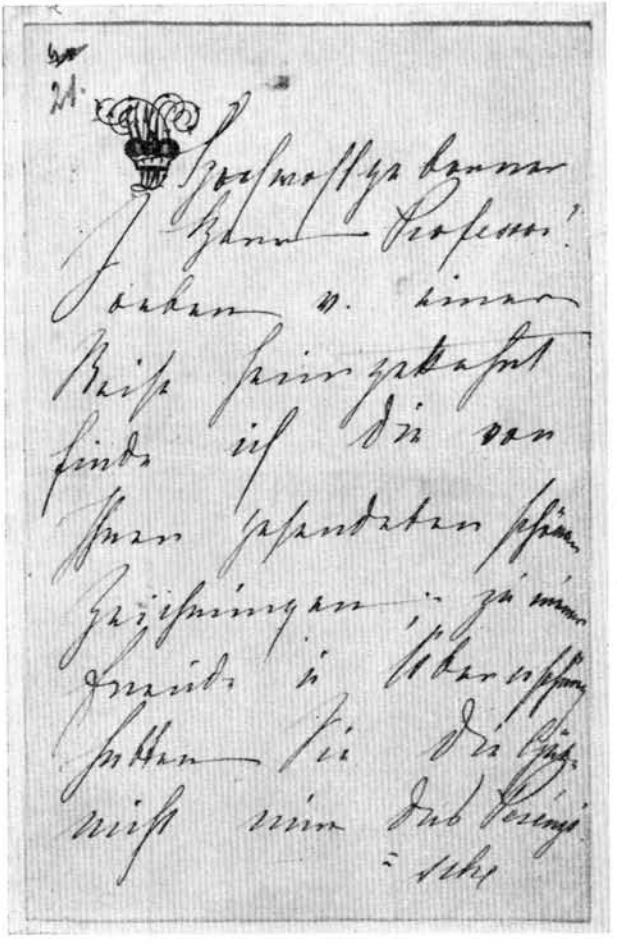

11. kép

hagyományos családi címer. Találunk címerszerűen komponált másféle kisgrafikai alkotást is levélpapíron (vö. 9. kép).

Jelmondatnak vagy idézetnek tréfás vagy komoly szándékkal való alkalmazása a levélpapíron amúgy is szokásos volt (Jászai Mari példátlanul gazdag levélpapír-kollekciójában is akad ilyen), ami bizonnyal hozzájárulhat a levélíró — esetleg pillanatnyi hangulatának megítéléséhez (9. kép). *Szerdahelyi* Antóniának Prielle Cornéliához írt leveleiben ugyanabból a típusból 11 féle felirattal ellátott levélpapírt találtam, amelyekből néhányat a 12. kép mutat be.

6. Ezekkel a sokszor tréfás, csipkelődő feliratokkal átjutottunk a merőben kedveskedést, figyelmességet szolgáló kisgrafikai motívumnak a levélpapíron való alkalmazási területére. Ilyenek elsősorban az állat- és virágábrázolások.

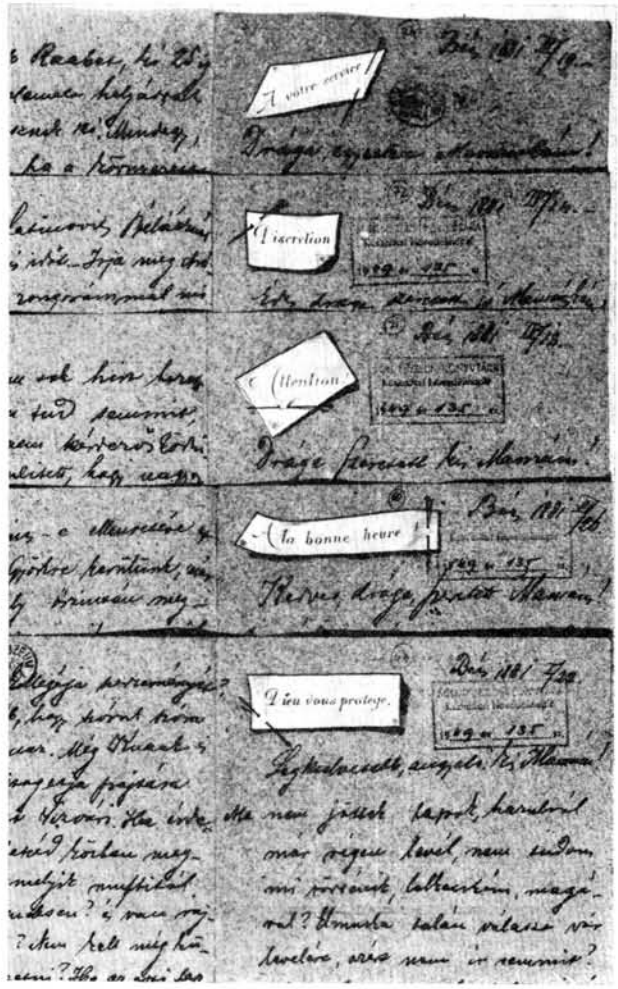

12. kép

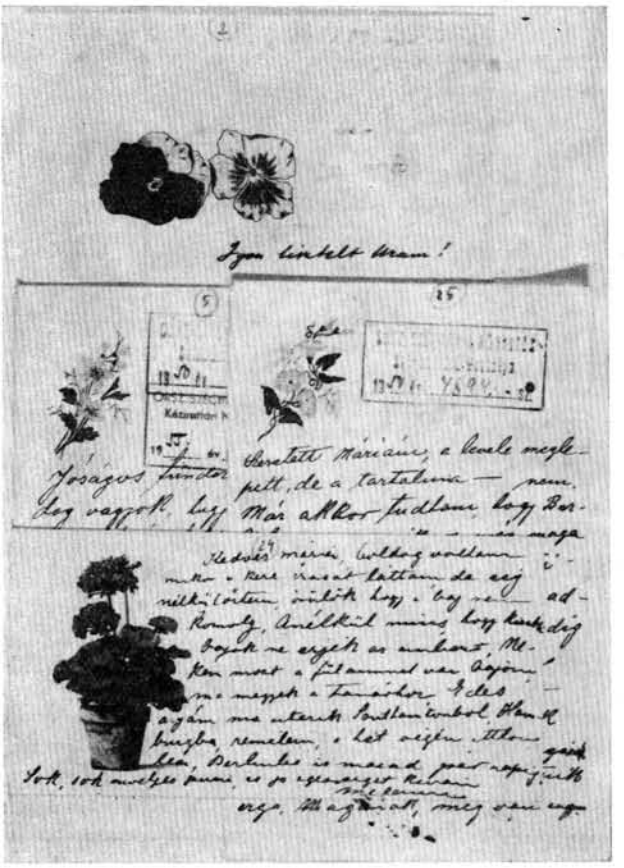

13. kép

A virágoknak az így történő szimbolikus átnyújtása a címzettnek kézenfekvő: van közöttük egyedülálló virágfej, vágott és cserepes virág egyaránt; sok közöttük a giccs (13. kép). Itt is külön kell megemlékeznünk Jászai Mari leveleiről, aki a tulipánt különösen szerethette. Egyik papírján a hivatását szimbolizáló lanttal együtt is előfordul (14. kép). Az állatok között leggyakoribbak a madarak, hiszen a levelet vivő madár az európai népköltészet egyik legrégibb közös motívuma. De találunk a levélfejeken nyulat, cicát, mackót, kutyát, vadlibát sőt tücsköt is (15. kép). Ezek a képek kivétel nélkül színesek és általában domborítottak.

7. Az előző csoporttal rokonok az árnyképek és kis életképek. Itt azonban a figyelmességen és a játékosságon kívül a képeknek időnként a levél tartalmához kapcsolódó hangulati értéke is van. Ugyancsak Jászai Mari levelei között találunk egész sor kedves árnyképpel díszített papírt (16. kép). Művészeti szempontból legjelentősebb ebben a műfajban Karageorgevitch hercegnő *Justh* Zsigmondhoz írt levelén található Nicolas *de Launay*-nek, a francia grafika egyik legkiválóbb

XVIII. sz.-i képviselőjének egy kis rokokó képe, 1770-ből datálva (17. kép). Kivételes helyet foglal még el *Kamerer* Ernő történész és műtörténész két nagyon ízléses kártyája (16. kép). A karikatúra körébe tartozik a „Borszemjankó" egyik kedvelt figurájának, a „Lajdinand Stibli"-nek egy levélpapíron való ábrázolása. Többször találkozunk kártyafigurákkal is, ahol a „dámának" és a „bubnak" ugyancsak megvolt a maga szimbólikus értéke. A történész *Szádeczky* Lajos levélpapírjai fiktív korvin-kódexek címlapjait utánozzák.

8. Elvétve politikai állásfoglalást is tükröznek a levélpapíron alkalmazott díszítések, bár itt nehéz eldönteni, hogy egyes esetekben nem valamely ilyen irányú egyesület hivatalos vagy félhivatalos levélpapírjáról van-e szó. Ilyen pl.

14. kép

15. kép

József főherceg egyik levelén a trianoni béke ellen tüntető embléma, vagy Erdély és Magyarország kettős címere, amely *Kriza* János és *Lázár* Kálmán egyik levelét díszíti, akik 1848-ban *Egressy* Gábort ebben a levélben szólították fel az unió megünneplésére.

9. A levélpapír díszítésének egyik legigényesebb módját képviselték a papíron alkalmazott városképek és tájképek. Készülhettek ezek a legkülönbözőbb technikával: van közöttük fénykép, fényképről készült nyomat, rézmetszet, litográfia, sokszorosított tusrajz, sőt eredeti vízfestmény is. Céljuk, kiindulási pontjuk

rokon a levelezőlapokéval, de általában nagyobb művészi igénnyel készültek, az író vagy a címzett szépérzékét nagyobb választék nyújtásával igyekeztek kielégíteni. Szerepet játszott itt a hely bemutatása, reklámozása is, de ezt a szándékot, hacsak nem szálloda vagy üdülő reklámjáról van szó, mégsem szabad túlságosan hangsúlyoznunk, hiszen egy műalkotásról készült reprodukció — bármilyen jól

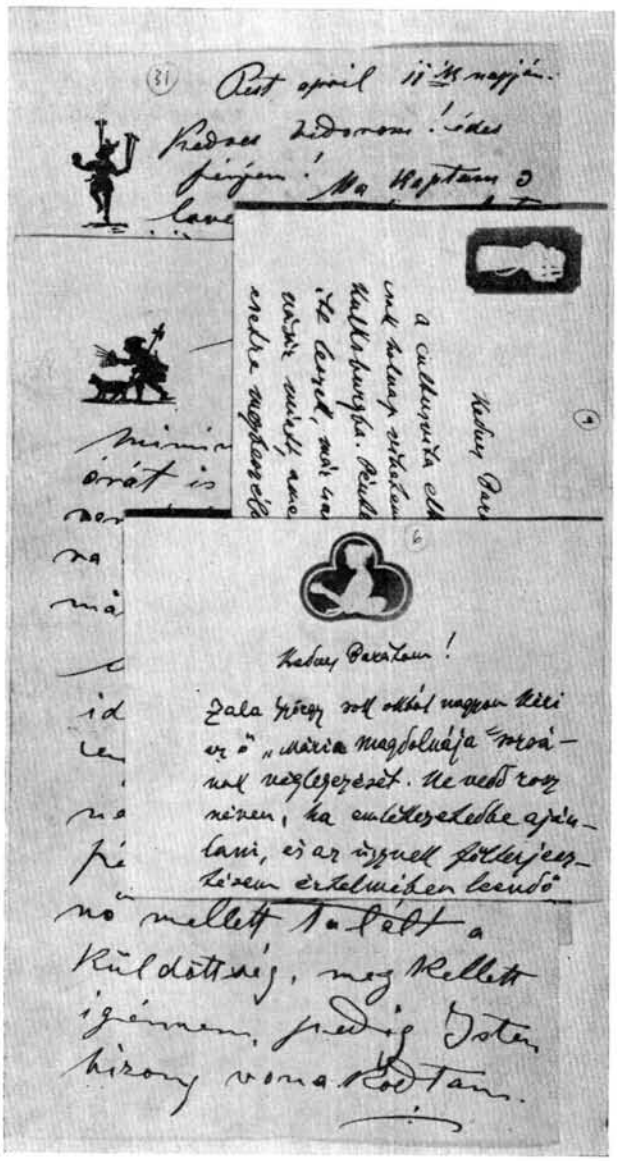

16. kép

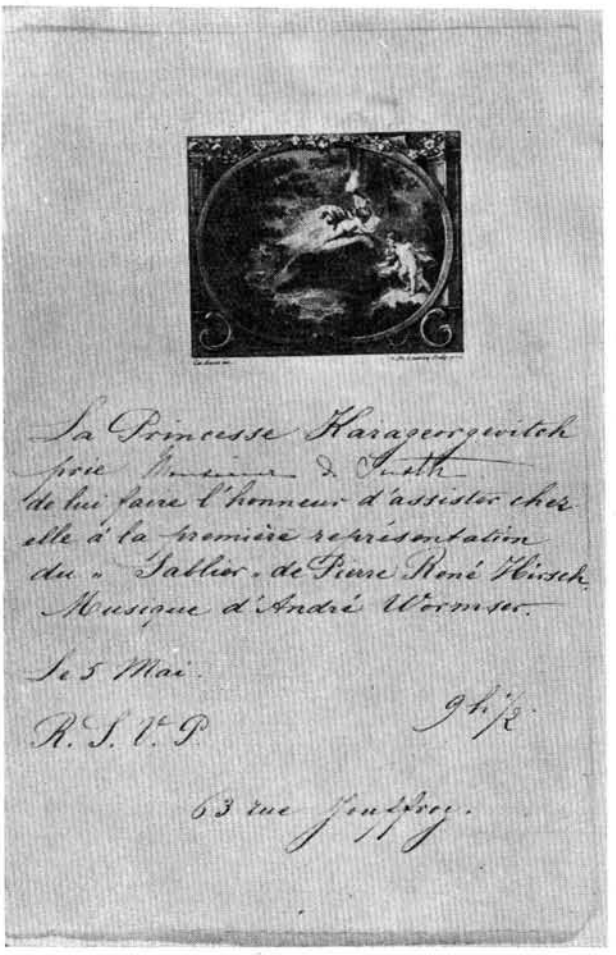

17. kép

sikerült is — feltámasztja a szemlélőben az igényt az eredeti megtekintésére anélkül, hogy ebben üzleti érdek közrejátszana. Ezeknek a képeknek egy része csak egy-egy motívumot ragad ki a tájból vagy a városból (18., 19. kép): egy tátralomnici havas tájrészletet, a pesti Petőfi-szobrot, egy pomázi nyaralót, a pannonhalmi apátság épületét, egy alcsuti park- és kastélyrészletet. Ezek csak egy-egy hangulatos szemelvényt akarnak nyújtani a vidékről, a városról. Ezt a szándékot néha megfelelő szöveg is hangsúlyozza, mint pl. egy grazi városrészlet köré írt „Gruss aus Graz" felirat.

Az átnézett levelek között az egykorú Magyarország városairól és tájairól olyan képeket is találtunk, amelyek más forrásból eddig nem ismertek. Ilyen pl. egy Zágráb látképét ábrázoló finom litográfia, amely *Danckert-Schwarze* lipcsei műhelyében készült (20. kép). A levelet *Reményi* Károly, a balkáni államok jó

ismerője és szakírója küldte 1894-ben *Nagy* Ivánnak, mégpedig Balassagyarmatról, a zágrábi tájképhez azonban egy utóiratban többek között a következő megjegyzést fűzte: „E levél homlokzatának magyarázatául szolgáljon, hogy midőn a 60-as évek elején Edével Zágrábban jártam, s onnan a Pesti Napló, a Hölgyfutár s a jó Szinyey tudná tán megmondani, hogy melyik más lapba még tudósításokat küldtem, — érdekesnek tartám ily levélpapírost használni. Kislányaim túrkálvan régi irataim között napfényre hozták e maradék blankettát is."

Az összegyűjtött anyag legkiemelkedőbb darabját *Szüry* Dénes, a neves műgyűjtő 1889. aug. 17-én Szász Károlyhoz írt levele képviseli, melynek felzetén a szepességi szavniki várkastályt láthatjuk. A kitűnő litográfián L. J. szignót

18. kép

Veruth 1880 18/3
Kedves Atyám Uram!
Fogadja legbensőbb és leg-
őszintébb hálámat szívélyes
levelezt és az abban fog-
lalt jó üdvkívánatokért, mellyek-
kel engem és fiamat meg-
lepett. Részemről csak
azt is teszem hozzá hogy az Úr Isten arval
boldogítsa napjaimat hogy még sokáig kap-
hassak Ilyen Józsefnapi leveleket az én

19. kép

ZAGREB. AGRAM.

20. kép

találunk 1880. aug. 10-i dátummal (21. kép). Lehet, hogy maga Szüry rendelte meg ezt az ugyancsak ismeretlen képet. A nyomat G. *Reiffenstein* bécsi műintézetében készült. — A nagyváradi székesegyházat és az előtte lévő teret bemutató litográfiát sem találtuk meg más forrásból. A litográfia a bécsi Angerer-Göschl betűjelét viseli (22. kép). *Hunfalvynak* Ludwig *Rohbock* által illusztrált *Magyar*

21. kép

22. kép

ország és Erdély eredeti képekben c. kiadványa (I—II. köt. Darmstadt 1856—1864) hasonlóan, de más nézetből ábrázolja ugyanezt a teret és templomot. A levelet Radnai Farkas Fraknói Vilmoshoz írta abból az időből (1887, febr. 1.), amikor Radnai a nagyváradi püspöki hivatalban fontos tisztségeket viselt. Költeményei és műfordításai bizonyítják, hogy volt művészi érzéke, így nem kizárt, hogy a művészi igényű levélpapír megrendelésében is volt szerepe. Még szorosabban kapcsolódik a levélíró egyéniségéhez és érdeklődési köréhez a *Kelecsényi* József levelét díszítő nyitrai litográfia (21. kép), amelyről a Nemzeti Múzeum városképgyűjteménye ugyancsak nem tud. Kelecsényi a Nyitra melletti Családon teljesen visszavonultan élt, történeti és régészeti kutatásokat folytatott, kiadta a *Nyitra és környéke képes Albuma* c. munkát (Nyitra 1854), mégpedig éppen a levél keltezésének évében. A könyvhöz nem tudtam hozzájutni, így esetleg a metszet is a kiadvány számára készült. A kép különösen megnyerhette Kelecsényi tetszését, így levélpapírjaira is rányomatta.

Nem ismeretes még más forrásból a Nagybánya látképét és a garamszentkereszti kastélyt ábrázoló fekete, ill. színes nyomat, valamint egy Bajcsot be-

mutató tusrajz, ill. az erről készült nyomtatott kép (23. tábla). Nagyon valószínű viszont, hogy Platz Bonifác (1890) és a zirci apátság több tagjának levélpapírjára került nyomatnak Gross és Massmann 1852-ben készült színes litográfiája szolgált mintául.

Természetesen bő anyag áll még rendelkezésünkre az Osztrák Magyar Monarchia Magyarországon kívüli tájairól is. Bemutatunk egy rendkívül finom acélmetszetet Gmundenről és egyet Marienbadról (ez utóbbi színezett, a papíron *Kubinyi* Ágoston írt egy verset *Bulyovszky* Lillához), valamint egy Innsbruckban nyomott litográfiát a kufsteini várról (24., 25. kép). Ez utóbbi levelet *Kreith* József írta 1851-ben fogsága idején. Kreith, bár Sáros megyében katolikus pap

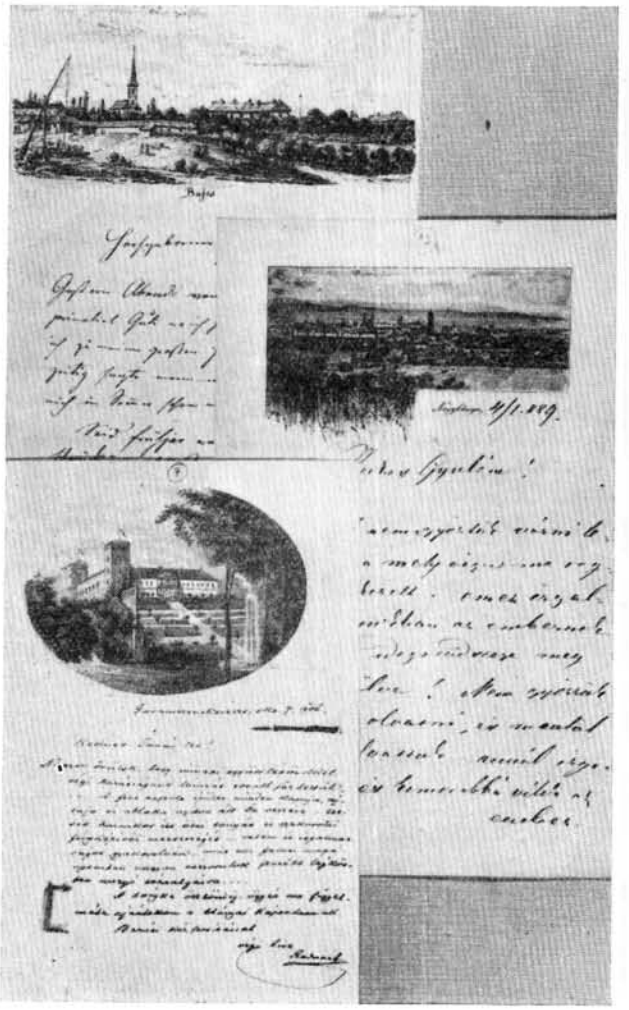

23. kép

24. kép

volt, beállt a forradalmi honvédseregbe és századosi rangot ért el. Kufsteinben több évi várfogságot töltött.

Vannak levélpapírok, amelyek távoli, sőt exotikus tájakat mutatnak be több-kevesebb műízléssel készült litográfiák, vagy rézkarcok formájában. Talán a legszebb ezek közül Henry John *Terry* angol művésznek az ausztráliai Newcastlet-ábrázoló litográfiája (1853), amely *Kempf* Józsefnek *Lónyai* Menyhérthez írt levelét díszíti 1867-ből, amikor a Kempf házaspár Ausztráliában járt (26. kép). Van még képes levelünk a Tbiliszi közelében lévő Elbrusz hegységről (*Szádeczky*

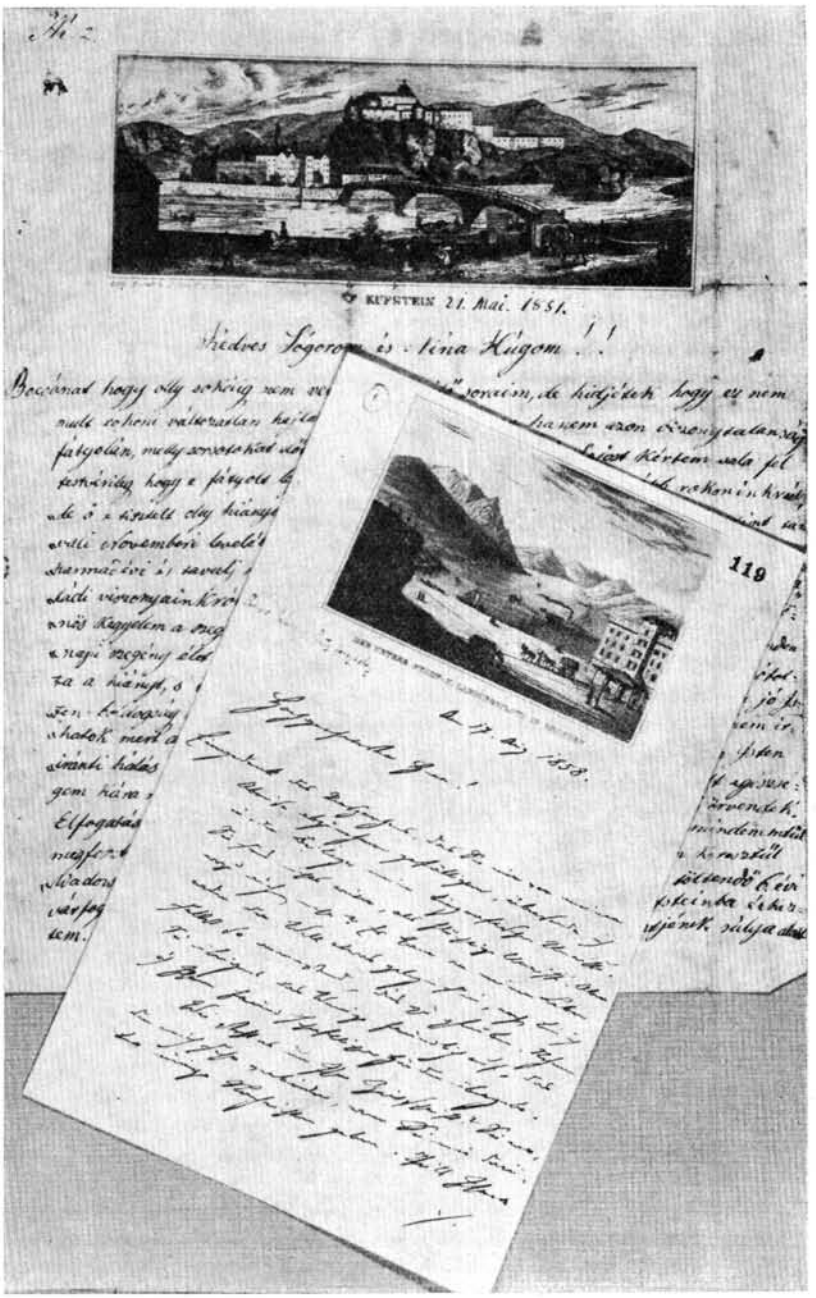

25. kép

26. kép

Lajos ismeretlenhez, 1895, jún. 8.) és egy másik Bombayről, amely ugyan egy szálloda levélpapírja, így csak kuriózumként említjük meg ezen a helyen.

E fejtegetések végére érve szeretném újból hangsúlyozni, hogy célom nem a felvázolt témakör kimerítő tárgyalása volt. Fel szerettem volna hívni a figyelmet, hogy a levélnek formai-esztétikai hatása is van, és elemezni kívántam ennek összetevőit, a levél műfaja által kínált lehetőségeket. Be akartam még mutatni, hogy egy-egy esetben a levél írójának egyénisége, a levél tartalma és ezek között a formai jegyek között összefüggések fedezhetők fel, melyek jelentékenyek és tanulságosak is lehetnek. Rámutattam még az alkalmazott kisgrafika eddig nagyon kevéssé figyelembe vett területére, amely a magyar város- és tájábrázolásokhoz ismeretlen ikonográfiai adalékokkal is szolgálhat.

Jegyzetek

1. *Wenig*, Otto: *Autographeninterpretation.—Wege zur Buchwissenschaft.* Bonn 1966. 150—173. l.
2. A *Zeitschrift für Bücherfreunde Neue Folge* 6. és 9. évfolyama (173. és 108. l.) tartalmaz erre vonatkozó utalásokat.
3. *Négyszáz magyar levél a XVI. századból.* 1504—1560. Közli *Szalay* Ágoston. Pest 1861. (Magyar Leveles Tár 1); *Magyar hölgyek levelei*, 1515—1709. Közli *Deák* Farkas. Budapest 1879. (Magyar Leveles Tár 2).

4. Legújabb megbővített és megjavíttatott magyar és német levelező könyv, vagy részszerént regulákból, részszerént példákból álló oktatás... Pest 1816. 4—5. l.
5. *Horváth* Jenő: *Bevezetés a levelezési ismeretekbe.* 2. kiad. Budapest 1962. 8—9. l.
6. A papírfajtákról és azoknak főleg a grafikában való alkalmazásáról *Freund* Jenő: *Papíros a grafikában.* Budapest 1927 (Grafikai Művészetek Könyvtára VI) nyújt jó tájékoztatást és közöl egy-egy mellékletet az egyes papírfajtákból.
7. Ha a példának felhozott levelek mellett más jelzet nem szerepel, lelőhely az OSZK Levelestára.

Der schöne Brief

A. VIZKELETY

Die Studie fasst als Experiment alle formalen Komponenten zusammen, die die ästhetische Wirkung des „schönen Briefes" bestimmen. Mit diesen formalen Merkmalen, sowie mit dem Inhalt des Briefes und der Individualität des Briefschreibers können oftmals Zusammenhänge, die für die Beurteilung des Briefes bedeutend und aufschlussreich sind, aufgedeckt werden. Den Gegenstand der Untersuchung bildeten zum grossen Teil Privatbriefe aus der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts. Diese zeitliche Einteilung ist kulturgeschichtlich mit dem Persönlichkeitskult der Epoche und wirtschaftsgeschichtlich mit der industriellen Entwicklung der Grossbetriebe der Papierindustrie und den graphischen Herstellungsmethoden dieser Zeit in Verbindung zu sehen.

Die Studie befasst sich mit folgenden Themen:

1. Material des Briefpapiers — Oberfläche, Farbe, Form, eventuell auch Umrandung, Musterung. In der harmonischen Auswahl der Farbe von Papier und Tinte ist häufig auch ein mehr oder weniger ästhetisches Bestreben zu sehen.

2. Für die schöne Form des Briefes sind auch graphologische Merkmale entscheidend: Rand, Zeilenabstand, Einteilung der Absätze usw. Ebenfalls sind die verschiedenen Schmuckelemente im Briefkopf zu beachten.

3. Visitenkartenmässig angeordnete Namen und Adressen, kleine symbolische Bilder für geographische Angaben.

4. Besonders viele Stilvariationen, sowie graphische und technische Lösungen bietet das Monogramm. Ausschlaggebend ist hier weitestgehend der individuelle Geschmack.

5. Die Darstellung des Wappens (mit oder ohne Motto) dient der Bezeichnung des Adelsranges und bringt die Ehrfurcht vor der Überlieferung zum Ausdruck, jedoch finden wir auch andere kleine, wappenartige, graphische Darstellungen. Die Aufschriften sind weise, scherzhafte oder schelmische Sprüche, die oft als selbständiges Motiv stehen.

6. Die Freundlichkeit und Aufmerksamkeit des Briefschreibers zeigt sich in erster Linie in Blumen- und Tiermotiven;

7. Schatten- oder kleinere Genrebildern.

8. Mitunter spiegelt der Briefschmuck auch eine politische Stellungnahme wider.

9. Unter den auf dem Briefpapier verwandten Landschafts- oder Städtebildern finden wir die anspruchsvollsten kleingraphischen Werke, die nicht selten auch unbekannte ikonographische Beiträge zu ungarischen Städten sind. Wir finden unter ihnen auch die Werke berühmter Kupferstecher und die Ausgaben bekannter Vervielfältigungswerkstätten. — Die aufgezählten Themen werden durch zahlreiche Abbildungen erläutert.